

Današnje demokratije mogu ostati demokratije samo ako budu u stanju da pomire pluralizam i zajedništvo, sukob i pravdu, racionalnost i identitet. Šta moramo da učinimo da bismo odgovorili na ovaj izazov, pita Geran Rozenberg i daje jedan mogućan odgovor: federacija. Ali gde su politički mislioci i lideri koji bi mogli da formulišu i zadobiju narodnu podršku za sporazum kojim bi se u Evropi podelila vlast?

PLURALISTIČKA DEMOKRATIJA

JORAN ROZENBERG

S engleskog prevela Jelena Stakić

I. DVE TRADICIJE MIŠLJENJA

Tokom evropskih pokreta reformacije i prosvetiteljstva, kadikad nevidljivo isprepletana s njima, razvijao se zamisao o društvu kojim se upravlja “prirodno”. Uporedo sa slabljenjem pojma božanske vlasti, a on slabi rano, u društvenom se poretku stvara vakuum. Ko vlada društvom, i kako, i po kom pravu? Upravo taj vakuum i obrađuju Tomas Hobs (1588-1679) u Zakonima Prirode na kojima treba da se zasniva jedan miroljubivi zajednički svet, Džon Lok (1632-1704) predlaže Prirodno stanje iz kog se može izvesti društveni ugovor, Dejvid Hjum (1711-1776) razmišlja kako su zdrav razum i moralnost prirodna svojstva čovekova, Žan-Žak Ruso (1724-1804) iskazuje svoje vjeruju u prirodno društvo, Adam Smit (1723-1790) razvija teoriju o prirodnoj ekonomiji (“nevidljiva ruka”), a Imanuel Kant (1724-1804) raspravu o prirodi razumnog čoveka. Svi su oni tražili nova načela na kojima bi se zasnivalo ljudsko društvo, i svi su verovali da se ta načela moraju izvesti iz Prirode uopšte uzev, i iz Prirode Čoveka posebno.

Nikakvo iznenađenje, svi su oni imali sopstveno i konačno mišljenje o tome kakva je Priroda Čoveka. Prvih šesnaest poglavlja svog *Levijatana* Hobs posvećuje tom pitanju, a preostala svemoćnoj Državi koja mora proisteći iz njegovih nalaza. Po pri-

rodi, svaki čovek je u neprestanom ratu sa svakim čovekom, i po prirodi se, dakle, mora potčiniti nekom moćnom održavaocu mira. Dok stvorovi kao što su pčele i mravi mogu da žive u miru bez samonametnute više vlasti, čovek ne može. Ta vlast koja je čoveku potrebna da upravlja njime nazvana je Levijatan, po zastrašujućem morskome čudovištu iz *Knjige o Jovu*,¹ a zauzvrat je zauzdana Zakonima Prirode koje Hobs mukotrпно nabraja i opisuje.

Džon Lok gaji veću veru u sposobnost čoveka da vlada samim sobom, ali samo ako i kada su se razvile neke sposobnosti ljudske prirode: "Prepustiti (čoveka) nesputanog neograničenoj slobodi, pre nego što stekne razum koji će ga voditi, ne znači dopustiti mu povlasticu njegove prirode da bude slobodan; nego izbaciti ga među životinje".² Adam Smit, iz sličnih razloga, pretpostavlja postojanje "prirodnog osećaja" pravde u ljudskom srcu: bez nje, društvena bi se strukutra naprosto "raspala na atome" a čovek sretao svog suseda "kao da ulazi u lavlju jazbinu".³ Današnji branioci Smitove teorije o nevidljivoj ruci uglavnom su prevideli njegovu pretpostavku o moralnoj prirodi čovekovoј, kao i njegovo prećutno verovanje da se čovek neprestano razvija od nižeg do višeg razuma, pa prema tome i od niže do više moralne osetljivosti. Nevidljiva ruka može dejstvovati samo ako i kad je čovek dostigao izvestan nivo razuma i moralnosti.

Čak ni Džon Stjuart Mil, najartikulisaniји pobornik individualne slobode, nije mogao da predvidi potpunu slobodu za čoveka koji još nije razvijen. U delu *O slobodi* (1859) on podvlači da je despotizam opravdani oblik vladanja "varvarima", ako je "cilј njihov razvoj, a sredstva se mogu opravdati postizanjem tog cilја". Načelo slobode ima smisla samo kad je čovek dostigao stupanj na kom je "sposoban da se popravi kroz slobodan i ravnopravan razgovor".

Zakoni Prirode odvešće čoveka Slobodi, a Sloboda Istini, veruje Mil. Sloboda služi uspostavljanju istinitijeg odnosa između čoveka i Boga, olakšava traгanje za istinskim zakonima prirode, daje prostora istinskoј Prirodi čoveka, i jača sposobnost ljudskog razuma da pravi razliku između istine i neistine. Stoga je sloboda osnovno sredstvo za dostizanje ne samo svakog poretka, nego i istinitijeg poretka, poretka koji najbolje odgovara Zakonima Prirode i Prirode Čoveka.

Rani liberalizam, o socijalizmu da i ne govorimo, ne može se shvatiti bez uzimanja u obzir izraženog uverenja da se čovečanstvo razvija prema jednom

1 *Knjiga o Jovu*, 41:25.

2 *Concerning Civil Government*, drugi ogleđ, # 63

3 *Theory of Moral Sentiments*, od Adama Smitha, Prometheus Books, New York, 2000, str. 125-126.

univerzalnom poretku zasnovanom na istini. Logično, kako se istina sve više razvija, tako će se razrešavati i sukobi o tome koji poredak postići. Napredovanje slobode mogao bi stoga činiti upotrebu te slobode sve manje nužnom. Ili, kako to kaže Džon Stjuart Mil u *O slobodi*: “Kako se ljudski rod popravlja, tako će broj učenja koja se više ne osporavaju ili u koja se više ne sumnja neprestano rasti: dobrobit ljudskoga roda skoro da se može meriti brojem i težinom istina koje su stigle do stupnja neosporavanja”. On je zapravo bio malo zabrinut da bi slobodan razgovor, koji je smatrao nužnim za traganje za istinom, mogao da izbledi i zamre kad se svi budu slagali, za šta je pak mislio da će na kraju svako morati: “Gubitak jedne tako važne pomoći pronicljivom i živom shvatanju istine kakvo je nužnost da se ona objasni protivnicima, ili da se odbrani od njih, iako nije dovoljna da odnese prevagu, nije nevažno umanjeње koristi koju donosi njeno univerzalno priznanje.” Kako održati pitanja živima ako su argumenti usaglašeni jednom zauvek? Ovo je izazov za koji Mil ne nalazi odgovor.

201 U Milovom pisanju jasno se vidi rasep koji od samog početka obeležava kako liberalizam, tako i socijalizam, pa prema tome i demokratije koje su se u velikoj meri oblikovale po njihovim predstavama. Da li je demokratija poredak za postizanje sklada, ili poredak za mirenje raznovrsnosti? Unutrašnji sukob vidljiviji je u liberalizmu nego u socijalizmu. Socijalizam (da ne pominjemo komunizam i nacionalizam) nikad se nije kolebao oko svog ideala društvene harmonizacije, dok se liberalizam s vremena na vreme mučio nad sukobima svojstvenim njegovom idealu slobode.

U svojoj knjizi *The Two Faces of Liberalism (Dva lica liberalizma)*, Džon Grej pravi razliku između dve tradicije liberalnog mišljenja.⁴ Jedna tradicija, koja vuče korene od Loka, Smita, Kanta i upola od Mila, projekt je ispunjenja čiji je cilj razvoj jednog sve savršenijeg društvenog poretka. Druga tradicija, čiji su koreni kod Hobsa, projekt je koegzistencije čiji je cilj održanje društvenog poretka koji će biti sposoban da izmiri vazda prisutne ljudske sukobe.

Grej tvrdi da je “tradicija istine”, koja je onako dugo preovlađivala, stigla do kraja puta. Pojam društvenog poretka u kom se univerzalno istiniti ciljevi i vrednosti mogu steći u jednu tačku i uskladiti neodrživ je i logički i empirijski. Zajednička je karakteristika “najistinitijeg” od svih ciljeva i vrednosti, kao i najdragocenijeg od svih prava ta da oni, kad se s njima ode dalje od izvesne tačke, postaju neusaglasivi i moraju se odmeravati jedni spram drugih. Čini se da nema vrednosti koju je sama “Priroda” izdvojila kao sposobnu da poništi ostale, niti postoji bilo ka-

4 Danas je John Gray profesor Evropske misli na London School of Economic & Political Science.

kav “prirodan” način odmeravanja jedne vrednosti spram druge. Umesto toga, postoji mnogo podjednako “istinitih” načina da se odmerava mnogo podjednako “istinitih” vrednosti, te otuda i isto toliko mnogo “istinitih” društvenih poredaka. Sudari između sukobljenih pojmova ispravnog i pravde, kao i između neusaglasivih gledišta o tome šta čini dobar život i dobro društvo, svojstveni su ljudskim društvima. Takvi sukobi potiču iz ljudske prirode i ne mogu se razgraditi i odstraniti, ma koliko se naporno zdrav razum trudio da to postigne u društvenom poretku, koliko god ovaj bio razuman.

Iz sličnog ugla Stjuart Hempšir tvrdi “pravda je sukob”.⁵ U jezgru pravde leže kulturno i istorijski duboko ukorenjene procedure za postupanje sa neizbežnim sukobima između različitih ideja dobrog i ispravnoga. Nikakva pravda ne može postojati iznad i van takvih sukoba. Ranije ili kasnije, svaki pojam “prirodno” dobrog ili ispravnog biće doveden u pitanje i osporen. “Ne samo što je moguće, nego je, po sadašnjim dokazima, i verovatno da će se često činiti da je najveći broj shvatanja dobrog, i najveći broj načinâ života koji su tipični za trgovačka, liberalna, industrijalizovana društva, sve u svemu mrska velikim manjinama u tim društvima.”⁶

I Hempšir i Grej tvrde da se sad nalazimo u dobu kad se “nerešivi” sukobi između različitih vrednosti i životnih stilova više ne mogu podređivati iluzornim pojmovima istorijske sudbine, prirodnog zakona ili racionalnog poretka. 202
“Pravičnost i pravda u postupku jedine su vrednosti za koje se razumno može smatrati da postavljaju norme koje će biti univerzalno poštovane”, piše Hempšir.⁷ Trajni sukobi vrednosti pravilo su, a ne izuzetak, veli Grej. Zadatak društvenog poretka nije da umrtvi te sukobe. “Zadatak je da se pojedinci i načini života koji prihvataju sukobljene vrednosti izmire za zajednički život. Nisu nam potrebne zajedničke vrednosti da bismo živeli u miru. Potrebne su nam zajedničke institucije u kojima mogu uporedo da postoje mnogi oblici života.”⁸

5 Stuart Hampshire je bivši saradnik na All souls, Oksford, koji je ranije držao katedre za filozofiju na Prinstonu i Stanfordu. Godine 1999. objavio je *Justice is Conflict*, Duckworth, London, 1999.

6 Iz *Justice is Conflict*, Stuarta Hampshirea, Duckworth, London, str.33.

7 Isto delo, str. 56.

8 Iz *Two Faces of Liberalism*, od Johna Graya, Polity Press, London 2000, str. 5-6.

2.

LOGIKA “TOPLOG KRUGA”

Jasno, o miroljubivoj koegzistenciji mnogo je lakše govoriti nego je postići. Čini se da su jednoobraznost i zajedništvo mnogo prirodniji temelji demokratije nego što su to pluralizam i sukob. Lakše je stići do demokratskih usaglašenih odluka kad je *demos* mali a stupanj konsenzusa visok. Demokratija kao savremeni sistem upravljanja postala je mogućna kad je postalo moguće razgraničiti *demos* teritorijalno i kulturno, i kad su se postojeći sukobi vrednosti mogli zauzdati time što su po strani ostavljeni zajednica i zajednička nacionalna sudbina. “Topli krug” istorijskih lojalnosti i veza mogao se proširiti tako da obuhvati milione ljudi.⁹ Zajednica je stvorena tamo gde ranije nije postojala nikakva zajednica.

Ovaj implicitni osećaj pripadnosti, ovaj prošireni krug lojalnosti i pravde, omogućio je ne samo demokratiju i vladavinu zakona, nego i javne institucije društvene zaštite koje sad smatramo delom demokratske vladavine. Osećaj pripadnosti zapravo je bio preduslov za volju za pravdu. Stoga se volja za pravdu neprestano stavljala na probu na granici između onih koji pripadaju, i onih koji ne pripadaju. Metodi za jačanje osećaja pripadnosti bili su, isto tako, i metodi za isključivanje i potiskivanje.

203

Demokratija nacije–države stoga je inherentno pocepana – između toplog kruga pripadnosti, identiteta i emotivne lojalnosti s jedne strane, i hladne sfere građanstva, političkih institucija i konstitucionanih lojalnosti (pravde) s druge. Švedska demokratija dugo se zasnivala na dalekosežnom stapanju tih dveju sfera, do te mere da su u svakodnevnom govoru država i društvo postali sinonimi, a građanske strukture demokratije postale su tesno povezane sa institucijama države. Ovo je dobro funkcionisalo sve dok je podela između dva shvatanja demokratije ostala nevidljiva. Funkcioniše manje dobro kad se dve sfere demokratije više ne preklapaju – kad se lojalnosti toplom krugu više ne proširuju i na sferu države.

Neki tvrde da na topli krug treba gledati kao na zastarelu fazu u istoriji demokratije, da je moderni čovek prosvetljen i da mu je svest toliko proširena da svoj osećaj pripadnosti može da poveže sa čisto građanskim načelima pravde, bez pretpostavljanja emotivnih lojalnosti zasnovanih na poreklu, kulturi ili jeziku. Kao

9 Za dalju diskusiju o mom pojmu “toploga kruga” (koji definišu odnosi “prećutnog razumevanja” i “subliminalnog identiteta”), videti *Moderna Tider* (*Moderno vreme*, švedski jezički časopis), broj 104, jun 1999, na nemačkom “Wärmekreise der Politik. Recht, Loyalität und Emotion in der politischen Gesellschaft *Lettre International*, no 49, jun 2000).

što piše Jürgen Habermas: “Skriveno iza svake fasade kulturne homogenosti, vrebaju, u najboljem slučaju, tlačiteljsko održavanje hegemonijske većinske kulture.”¹⁰ Kad mnogo različitih kulturnih, etničkih i religijskih potkultura mora da koegzistira i saraduje u istom društvenom okviru, politički definisana zajednica mora se odvojiti od toploga kruga većinske kulture, i naterati da funkcioniše bez pribegavanja njenim kodovima i sistemima. “Većinska kultura mora odustati od svog istorijskog prerogativa da određuje zvanične uslove *generalizovane* političke kulture koju treba da dele svi građani, bez obzira na to odakle dolaze i kako žive.”¹¹

Kako ovo postići? Kakvo je državištvo u stanju da ujedini pluralizam sa zajedništvom, raznovrsnost sa jednakošću, sukob sa miroljubivom koegzistencijom? Švedska vlada je nedavno proglasila da je Švedska “društvena zajednica zasnovana na društvenoj raznovrsnosti” i da “opšta politika na jedan sasvim nov način mora da potiče iz etničke i kulturne raznovrsnosti švedskog društva, i da ove odražava”.¹²

Pitanje na koje preostaje da se odgovori jeste: kako se jedna *opšta* politika zasnovana na jednoobraznosti i zajedništvu, to jest politika zasnovana na preferencijama koje se u velikoj meri mogu *uopštiti*, može izmeniti prema jednoj *opštoj* politici zasnovanoj na raznovrsnosti i sukobima vrednosti, to jest zasnovanoj na preferencijama koje se ne mogu tako lako uopštiti?

204

Moramo postati lojalni ustavima, a ne emocijama, veli Habermas. Ali koje se ljudske vrednosti mogu odvojiti od emocije, iskustva, strasti i tradicije? I kakvi će ustavi moći da usklade emotivno nabijene sukobe između vrednosnih sistema i, istovremeno, da podstaknu lojalnosti koje prevazilaze vrednosti? Kako povezati lojalnosti toplom krugu sa pravdom ustavne demokratije?

I Grej i Hempšir traže odgovore u ustavno regulisanom sukobu između vazda promenljivih shvatanja o dobrom životu i dobrom društvu, u istorijski i kulturno osobenim institucijama za pravično rešavanje sukoba, u funkcionisanju političkih arena za raspru i kompromis. Neophodan je, tvrde oni, korenit prekid – “moralno preobraćanje”, kako kaže Habermas – sa duboko ukorenjenim pojmom da politika treba i mora da stremlji konsenzusu i društvenom skladu.

10 “Evropska nacija država – njena postignuća i ograničenja”, izvorni rukopis na engleskom, u rukama autora.

11 Isto.

12 *Sweden, the Future and Social Diversity: From the Policies of Immigration to Those of Integration*, Government White Paper 16, 1997/98.

3.

POLITIKA POSTAJE NEPOTREBNA

Očigledna nesposobnost ili nespremnost da se napravi upravo taj prekid jedno je od mogućnih objašnjenja za uporno opadanje poverenja u političke institucije koje vidimo u celom zapadnom svetu. Mogućnosti i rešenja politike kao da se stiču prema jednoj tački, ostavljajući malo političkog prostora za sukobe zasnovane na moralu i vrednostima. I za “Jedini način” (Karl Bilt), i za “Zlatnu ludačku košulju” (Tomas Fridman) čini se da su sve neizbežniji.¹³ Rešavanje istinskih sukoba vrednosti kao da sve više prelazi u ruke “vrednosno neutralnih” sudova, građanskih službenika, naučnika, centralnih banaka, EU-birokrata i tržišnih delatnika. Od profesionalnih elita sve se više očekuje da naprave “istinski” razumne odluke (utirući tako put “istinski” razumno društvenom poretku). U međuvremenu, zadatak sve marginalizovanijih političara svodi se na izlaženje na kraj sa onim sve većim segmentima njihovih izbornih tela koji se tvrdoglavo drže svojih odstupajućih i nerazumnih mišljenja otvoreno zasnovanih na vrednostima. Zbog toga će se smatrati da političarima nedostaje bilo legitimnost, bilo efikasnost. Građani čija se vrednosno zasnovana mišljenja neprestano prenebregavaju ili osujećuju smatraće da je akcija političara nelegitimna, dok će vrednosno neutralna elita, rešena da postigne razumno odlučivanje, smatrati političku akciju neefikasnom. Frustrirane manjine sve će više zauzimati stanovište da je demokratija nemogućna. “Vrednosno neutralna” elita sve će više zauzimati stanovište da je demokratija (i političari uopšte) nepotrebna. Ako demokratija ne može da ponudi racionalne odluke, onda će se ove postići nekim drugim sredstvima. Hod prema univerzalnom, racionalnom društvenom poretku nastaviće se – van demokratije.

Stoga će se demokratske procedure opažati kao sve suvišnije, a njihove će funkcije preuzimati uglavnom tržište i sudstvo. Tržište, oslobođeno istorijskih stega, “prirodno” će regulisati sukobe oko resursa i vlasti. Sudstvo, na sličan način nesputano zastarelim emocijama, obezbeđivaće “vrednosno neutralna” razrešenja

¹³ Karl Bilt (Bildt), konzervativni političar, bio je premijer Švedske (1991-94) kad je skovao izraz “Jedini put” da opiše politike privatizacije i deregulacije kojima je težila njegova vlada nesocijalističke koalicije. Tomas Fridman (Friedman) je vodeći američki novinar koji u svojoj knjizi o novoj globalnoj ekonomiji *The Lexus and the Olive Tree* piše o predmetu monetarne kontrole. “Kad vaša zemlja jednom nauče Zlatnu ludačku košulju, njeni politički izbori svoje se na Pepsi ili Coke – (...) Vlade (...) koje suviše odstupaju od centralnih pravila videće kako investitori trkom beže od njih, kako kamatne stope rastu a akcije na berzi padaju.”

sukoba o pravima i pravdi. Zakoni i institucije koji će ostati bitni – zato što niko neće predlagati da bilo tržnica bilo sud treba da postoje u nekakvom zakonskom ili institucionalnom vakuumu – “racionalna” će elita opisivati kao “prirodne” (ranije “božanske”) konstituente društva, još distanciranije od istorijskih i kulturnih sukoba oko vrednosti koji su ih jednom oblikovali i odlikovali. Jedini zadatak koji ostaje demokratiji biće da legitimiše društveni poredak koji je u svakom značajnom pogledu obrazovan van demokratskih institucija. Ona će morati da i dalje širi “informacije”, sve dok ne stekne neophodnu narodnu podršku, i da održava referendume dok se ne donesu neophodne odluke. Društveni sukobi će stoga biti uobličeni kao sukobi između znanja i neznanja, između prosvetljenih i oni kojih još nisu informisani.

Jedan simptom ovog razvodnjavanja demokratskih vrednosti jeste preobražaj političkih svađa u zakonske sporove i mnjenja zasnovanih na vrednostima u zahteve zasnovane na pravima (promena naglaska sa “ovo je moje mnjenje” u “ovo je moje pravo”). Svađe zbog suprotstavljenih gledišta i prava (koje se najbolje rešavaju kompromisom vezanim za vreme i kontekst) pretvaraju se u sukobe suprotstavljenih zahtevanja “prava” (i najbolje se rešavaju sudskim nalogom kojim se uspostavlja presedan). Ova “judicijalizacija” politike verovatno neće ublažiti istinski sukob vrednosti, a još će ga manje rešiti. Kad se mišljenja zasnovana na vrednostima pretvore u zahteve zasnovane na pravu, ishodi će verovatnije odvesti pojačanim osećanjima osujećenosti kod pojedinaca i grupa čije vrednosti nisu politički ispravne, i čija prava sudovi ne podržavaju. Grej piše: “Kad u društvu postoje etička uverenja koja se oštro razilaze, onda poziv na osnovna prava neće dovesti do sporazuma koji će biti prihvaćen kao legitiman. Ako težimo legitimnom i stabilnom sporazumu o pitanjima povodom kojih su mišljenja podeljena, nemamo alternative za mukotrpnost politike.”¹⁴

206

Ova Grejova tvrdnja nije zamišljena kao argument protiv univerzalnih teorija pravde, ili univerzalno prihvaćenih ljudskih prava, nego kao opovrgavanje onih koji veruju da je političke kompromise moguće zameniti zakonskim pravima. Nikakva prava nisu jača od volje da se ona poštuju. Volju da se prava poštuju stvara politika, a ne sudovi.

“Ako hoće da bude demokratski, politički sistem mora priznati postojanje neprevazilazivog sukoba oko vrednosti”, piše francuski sociolog Alen Turen. Neko društvo koje u današnjem svetu želi da ostane kulturno homogeno” po defi-

14 John Gray, isto delo, str. 117.

niciji je antidemokratsko”.¹⁵ Demokratija je u ovom trenutku jedini politički sistem s potencijalom da prizna sukobe i da se istovremeno nosi s njima. Samo u demokratskom sistemu, tvrdi Turen, mogu se stvoriti neophodne veze između naših protivrečnih vrednosti i našeg zajedničkog sveta. Zašto samo u demokratiji? Zato što samo demokratija daje pojedincu ulogu političkog subjekta ili aktera, a “samo akter – pojedinačni ili kolektivni – može izmiriti univerzalno sa posebnim, i instrumentalnost sa uverenjem”.¹⁶

4.

OD OBJEKTA DO SUBJEKTA

Samo kao politički subjekti, veli Turen, bićemo sposobni da svoje vrednosti prilagodimo vrednostima drugih, svoje ideje o onome što je dobro našoj proceni onoga što je moguće i razumno. Samo kao politički subjekti možemo da stvorimo neophodne veze između naših odvojenih ideja o ispravnom i naših zajedničkih institucija pravde. “Demokratija se može prvenstveno definisati kao institucionalni prostor koji štiti napor pojedinca ili grupe da se pojave i budu priznati kao subjekt”, piše Turen.¹⁷

207 Shvatanje da se prava mogu formulisati i zajamčiti izvan politike, ili da prava mogu postojati bez odgovarajućih dužnosti, u svakom je slučaju iluzija. Isto je to i pretpostavka da se naše “istinske” potrebe mogu meriti na skali utilitarne vrednosti. Istinski sukob vrednosti može se zapravo otkriti iza većine racionalnih shema za zadovoljavanje navodno “istinskih” potreba. Šta je racionalan sistem transporta? Racionalan sistem zdravstvene brige? Racionalna škola? Racionalno staranje o deci? U svakoj oblasti društva otkrićemo da različita gledišta o dobrome vode različitim gledištima o potrebama koje treba zadovoljiti. Povećana uloga privatizacije i konkurencije kao načina da se razreše takvi sukobi (što povećava slobodu izbora na sve širem tržištu javnih dobara i usluga) pretpostavlja da ćemo svi prihvatiti tržište kao preovlađujuće opravdanje (ako ste nezadovoljni životom, odaberite drugi). Upravo racionalnost umanjuje značaj političke raspre i kompromisa, te stoga slabi i našu sposobnost za održavanje, obnavljanje i prilagođavanje onih javnih institucija i zajedničkih pravila koja se nalaze u srži svakog demokratskog društva. Turen piše: “Kad god postoje sukobi oko interesa i vrednosti, mora se organizovati prostor za političke debate i odlučivanja.”¹⁸ Kad preovlađujuća postane

15 *Qu'est-ce que la démocratie*, od Alena Turena (Touraine), Fayard, 1994. Navod iz engleskog prevoda *What is Democracy?*, Westview Press, 1997, str. 119.

16 Isto, str. 121-122.

17 Isto, str. 125.

18 Isto, str. 120.

racionalnost tržišta, politički je prostor ispražnjen a sukobi oko vrednosti ostaju bez doma.

Turen se plaši da će takvo beskućništvo iskidati društveno tkivo na komadiće i odvesti još dubljim podelama nego u starom klasnom društvu. Sukob između instrumentalne racionalnosti tržišta i čovekovog identiteta zasnovanog na vrednostima neuništiv je. Ne može ga poništiti racionalno rezonovanje ili veća informisanost, nego se mora ili potisnuti, ili rešiti kompromisom. U demokratiji, kompromis ostaje poslednja opcija. Demokratija koja nije u stanju da kompromisom razreši sukobe vrednosti ne može ostati demokratija. Današnje demokratije mogu ostati demokratije samo ako su u stanju da naprave kompromis između pluralizma i zajedništva, sukoba i pravde, racionalnosti i identiteta.

Šta demokratije moraju da učine da udovolje ovom zahtevu?

5.

PLURALISTIČKA DEMOKRATIJA

Jedan još neisprobani odgovor u većini evropskih zemalja jeste ustav koji povezuje različite političke prostore na različitim nivoima društva u okviru jedne sveobuhvatne političke zajednice. Ovaj način organizovanja demokratije naziva se federacija. U federaciji se prostori mogu menjati, kao i nivoi, kao i veze između njih, kao i priroda sveobuhvatne zajednice. Zavisno od stepena zavisnosti između viših i nižih nivoa, razlikujemo federaciju i konfederaciju (latinska reč *foedus*, izvedena od latinskog *fido* "imati poverenja", znači "sporazum" ili "unija"), ali u oba slučaja imamo posla sa sistemima za izmirenje raznih interesa i vrednosti. U oba sistema niži nivoi ustupaju vlast višima putem sporazuma. U federaciji, samovladavina na nižim nivoima kombinuje se sa sve višim stupnjevima zajedničke vladavine na višima. Nivoi su povezani, ali i jasno razdvojeni. Viši nivo ne može da se umeša u niži po volji, niti niži nivo može hirovito da prenebregava odluke donete na višem nivou.

208

I bez detaljnog razmatranja porekla i strukture različitih federacija, očigledno je da svaka federacija ima jedinstvenu istoriju i jedinstvenu strukturu. Evropsku federaciju 21. veka oblikovaće drugačije sile i drugačije okolnosti nego Severnoameričku federaciju na njenim počecima u kasnom 18. veku. Glavni zadatak jedne federacije u današnjoj Evropi mora biti izmirenje demokratije s pluralizmom, ne samo sa istorijski uspostavljenim pluralizmom nacija-država nego i sa rastućim pluralizmom kultura, vrednosti i identiteta u svakoj naciji-državi. Federalizam stoga nije samo moguće rešenje za demokratske probleme u Evropskoj uniji nego i za one u njenim državama članicama. Unitarni model demokratije, koji je pogodio manje-više homogenim nacijama-državama, više neće odgovarati.

Glavna odlika federacije jeste njena sposobnost da u zajedničkom političkom sistemu kombinuje nivoe vlasti, pri čemu pojedinci i grupe mogu delovati kao subjekti pokretani vrednostima i odlučivati za sebe, i nivoe vlasti na kojima će oni prihvatati da budu objekti sve daljih odluka i uslova. Postojeće nivoi na kojima će se postavljati pitanje ko ste, šta mislite i šta radite, i nivoima na kojima će to biti manje važno. Uzmemo li da su nivoi povezani a vlast svakog od njih sankcionisana dogovorom, biće, bar na papiru, postavljeni uslovi za to da raznovrsnost na nižem nivou koja postoji od ranije sad postoji uporedo, i stupa u sadejstvo sa užim obimom vrednosti na višim niovima.

Da bi jedna federacija bila demokratska, svi njeni nivoi moraju imati ustavom određene prostore za političku raspru i kompromis. Na svim se nivoima moraju uspostaviti procedure i institucije za izmirenje sukobljenih viđenja ispravnog i pogrešnog na načine koji su usaglasivi sa zajedničkim političkim poretom.

Po sebi se razume da federacije nije lako izgraditi, niti je lako upravljati njima, utoliko pre što se one moraju stvarati putem demokratske procedure. Osim ubeđivanja uspostavljenih elita da se odreknu nasleđene vlasti, tu je i zadatak zadobijanja narodnog pristanka za poredak zasnovan na raznovrsnosti i sukobu. Logiku toploga kruga teško je razbiti. Homogenost je instinktivnija osnova za zajedništvo od raznovrsnosti. Uspeh nacije-države doprineo je vizijama jednoobraznosti i sklada, a ne vizijama pluralizma i nesloge.

Naš izbor, međutim, nije izbor između pluralizma i homogenosti, nego između pluralizma sa demokratijom i pluralizma bez nje. Stoga je pluralizam polazna tačka za svako društvo koje teži da bude demokratsko. Jednoobraznost se može postići samo nedemokratskim sredstvima. Prošireni topli krug što su ga nekad prizivali nacionalni mitovi o krvi i sudbini više nije izvodiv drugačije do kao nostalgična fantazija i oklopljeno čudovište. Uslovi za stvaranje demokratskih zemalja zasnovanih na jednoobraznosti i konsenzusu bili su jedinstveni i slučajni, i više ne postoje. Snovi o novoj homogenosti odveli su ratovima na Balkanu – i političkim liderima kao što su Jerg Hajder u Austriji, Karl Hagen u Norveškoj, Umberto Bosi u Italiji i Pia Kjaersgard (Kjaersgaard) u Danskoj. Proširite njihove političke programe na njihovu političku akciju, i ishod će biti režimi zasnovani na represiji i isključivanju. Neka vrsta pluralizma, zapravo, ali sa diskriminacijom, etničkim čišćenjem i nasiljem kao metodima za rešavanje sukoba. Jedina društva koja su do sada bila u stanju da izmire pluralizam sa izvesnim nivoom tolerancije bila su kolonijalna carstva koja su obuhvatala mnogo naroda, i u njima je uslov za pluralizam bio jednoobrazno poštovanje centralne vlasti. Ono što je na kraju okončalo doba kolonijalnih carstava bio je uspon demokratije nacije-države, to jest demokratije jednoobrazno-

sti. Zadatak da se osnova za demokratiju promeni od jednoobraznosti u raznovrsnost stoga je nov i politički neproveren.

Ono što nas tera da demokratiju, umesto na jednoobraznosti, zasnivamo na raznovrsnosti, jeste naša potreba za mirom i redom. Jednoobraznost može mirno da postoji uporedo s demokratijom, a miroljubivi pluralistički poredak ne može se uspostaviti i održavati bez demokratije. Ovo ne znači da je demokratija nešto dato, kao što to nije ni mir. Društveni poreci (kao ni tržišta) ne pojavljuju se “prirodno”. Društveni poreci su manje-više sofisticirani čovekovi konstrukti obrazovani i reformisani u kulturno specifičnim sadejstvima između prava i moći, sile i slobode, reda i sukoba, stvarnosti i vizije, korisnosti i vrednosti. Zasnivanje takvog poretka na heterogenosti nesumnjivo je teži zadatak nego njegovo zasnivanje na homogenosti. Pleme ili klan jednostavniji su poredak nego što je to federacija. Put do Severnoameričke federacije država, od ustavne konvencije u Filadelfiji (1787) do nametanja novog ustava (1791), popločan je svađama, nacrtima, pamfletima, raspravama, sastancima i glasanjima. Postojali su federalisti i antifederalisti, oni koji su insistirali na federalnom nivou vlasti, i oni koji su se plašili da će to utrti put nekoj “super-državi” (autokratskoj monarhiji). Ishod ovog procesa bio je nepredvidljiv do poslednjeg trenutka, ali je na kraju odveo stvaranju Sjedinjenih Američkih Država, pošto je postojao brižljivo uobličen obuhvatni predlog podržan jednom veštom “marketinškom” kampanjom. Samo tokom jeseni 1787. pojavilo se osamdeset pet (!) članaka u kojima su izlagani ključni argumenti u korist federalnog ustava, objavljenih u četiri glavna njujorška lista (država Njujork bila je potencijalno slaba karika u procesu ratifikacije). Ovo je bio plod napora trojice “Očeva Ustava” Džejmisa Medisona, Aleksandra Hamiltona i Džona Džeja, koji su pisali pod zajedničkim pseudonimom Publijus. Medison i Hamilton će uskoro početi duboko da se ne slažu povodom politike novoformirane federacije, ali kad je branjena federacija kao politička konstrukcija, teško je videti ko je šta napisao.¹⁹

“Gde su naši medisoni?”, s pravom pita engleski društveni kritičar Lari Sidentop u svojoj lucidnoj knjizi o budućnosti demokratije u Evropi.²⁰ Zašto Evropa nije uspela da pokrene ustavnu debatu koja bi se po temeljnosti i duhu makar izdaleka mogla porediti s onom u Americi? Gde su politički mislioci i lideri ko-

19 Up. *Friare kan ingen vara* (“Nikakva veća sloboda”) od Görana Rosenberga, Nordstedts, Stockholm, 1991, pogl. 5, za opširniji prikaz američkog ustavnog procesa.

20 *Democracy in Europe*, od Larryja Sidentopa, Penguin Books, London 2001.

ji bi mogli da iskažu i zadobiju narodnu podršku za sporazum o podeli vlasti u Evropi? Ko bi mogao da objasni građanima sadašnjih nacija država da moraju birati ne između nacionalne samovladavine i neke nove Evropske Superdržave nego između demokratije koja je neodrživa i demokratije koja je i dalje moguća? Ko bi mogao da ubedi evropske glasače da je federalizam potencijalna konstrukcija za demokratski pluralizam, a ne gotov recept za birokratsku vladavinu iz Brisela? Ko bi mogao da ubrizga političku strast u raspru o ustavu za Evropu?

Do sada, ustavna raspra u Evropi bila je prožeta mutnim tehničkim žargonom kojim se služe politički naučnici koji su, kako piše Sidentop, “uglavnom prestali da rade na bilo kakvom poimanju čovekove dobrobiti ili blagostanja (...) Izvori i ciljevi političke aktivnosti zanemareni su u korist analiziranja trendova koji se mogu posmatrati. To je pomalo nalik proučavanju seksualnog čina bez ikakvog pominjanja seksa ili želje!”²¹

Posledica je da je to postala raspra u kojoj rezultat gotovo nasilno prevladuje na račun forme, jezik ekonomije na račun jezika politike, a i kratkoročne manifestacije i loše smišljeni sporazumi postignuti na razglašenim konferencijama na vrhu kojima prisustvuju neodlučni evropski šefovi država i vlada.

211 Pri svemu tome naš se fokus sad mora pomeriti sa rezultata na formu. Ako nećemo da evropske demokratije svenu, i ako nećemo da se miroljubivo rešavanje sukoba pretvori u “rat svakoga protiv svih”, onda te demokratije treba izgraditi iznova.

U tom smislu, Hobs je formulisao pravi problem, a to je kako navesti ljude sa sukobljenim vrednostima i interesima da koegzistiraju u miroljubivom zajedničkom svetu, ali je predložio rešenje koje je od njegovog vremena odavno izgubilo svaki značaj. Da bi se u današnjem modernom svetu održao miroljubivi poredak, moraju se kombinovati pluralizam i demokratija. Polazište svakog takvog poretka mora biti da su istinski sukobi oko vrednosti neizbežni i da su deo ljudskog postojanja, te da je na čoveku samom da izgradi skoro sasvim “prirodne” institucije neophodne za njihovo izmirenje.

© The author

© Eurozine (www.eurozine.com)

21 Isto, str. 37.